

Nog eens de rouwstand in het zuiden van Nederland en het noorden van België

Jan Scheirs en Nico Jurgens

In de "Gildebrief", verenigingsblad van het Gilde van Vrijwillige Molenaars, schreef de eerste auteur enkele jaren geleden over de rouwstand van het wiekenkruis in de provincie Noord-Brabant¹. Op grond van publicaties, maar vooral op basis van raadpleging van de laatste generatie oud-molenaars in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw, kon worden vastgesteld,

dat een belangrijk deel van de provincie een rouwstand moet hebben gekend, waarbij het wiekenkruis werd teruggeduwd ten opzichte van de rechtstand, zodanig en zo ver dat de voorzoom vanaf de stelling, de berg of vanaf het maaiveld nog net met de hand kon worden aangeraakt. Deze stand heeft, als we afgaan op twee

algemene en al wat oudere publicaties, waarin het thema van de wiekstanden onderzocht werd, afgeweken van wat in het grootste deel van Nederland gebruikelijk was². De algemene rouwstand in Nederland lijkt volgens die publicaties juist de stand te zijn geweest, die ten opzichte van de hierboven bedoelde stand gespiegeld was, dat wil zeggen met het kruis vanuit de rechtstand in de draairichting verder geduwd, zodat men het achterhek nog juist kon aanraken.

In het bedoelde artikel in de Gildebrief hebben we geprobeerd het gebied van voorkomen van die afwijkende stand nader te bepalen en tevens om aan de hand van een kaartje de vermoedelijke grenzen van het gebied aan te geven. De conclusie was, dat niet slechts in enkele verspreid liggende plaatsen in Noord-Brabant en Limburg, zoals door Bicker Caarten wordt vermeld,

maar in een tamelijk groot en vermoedelijk aaneengesloten gebied de hier beschreven afwijkende rouwstand moet zijn voorgekomen. Het gebied met een kern in het midden en oosten van Noord-Brabant (een ruim gebied rondom en ten noorden van de stad 's-Hertogenbosch uitgezonderd) leek oostelijk zelfs door te lopen tot aan de Maas in het noorden van Limburg en zuidelijk

mogelijk tot over de landsgrens met België. In het Gildebriefartikel zijn echter enkele druktechnische onvolkomenheden geslopen, terwijl een set historische foto's met daarop de verschillende wiekstanden helaas niet compleet werd afgedrukt. Daarnaast hebben verschillende mensen op het artikel gereageerd en hebben wij inmiddels ook kennis kunnen nemen van extra literatuur betreffende het onderwerp, wat tot een aanzienlijke vergroting van het gebied met de bedoelde afwijkende rouwstand heeft geleid. Vandaar dat we hier nog eens op het onderwerp willen terugkomen.

De in de Gildebrief genoemde bronnen en argumenten zullen we hier niet herhalen.

De molen in gewonen ruststand.

Deze stand der wieken kondigt rouw aan.

Nu vertellen de wieden: de molenaar heeft feest!

Wel willen we de set van vier historische molenfoto's weergeven die centraal stonden in dat artikel. Het zijn foto's van een molen, die we destijds niet konden thuisbrengen, maar die inmiddels door de heer G. Nienhuis te Nieuwleusen werd geïdentificeerd als de nog bestaande molen "Zeldenrust" te Hooge Zwaluwe. De foto's zijn reproducties, helaas niet al te best van kwaliteit, uit "De Katholieke Illustratie" van 1923 (p. 517), waarin zij oorspronkelijk werden gepubliceerd. Uit de onderschriften blijkt duidelijk welke betekenis de verschillende wiekstanden destijds in de betreffende regio hadden. De foto's bieden ons, samen met de ermee corresponderende beschrijvingen der wiekstanden door Bicker Caarten uit 1958, unieke en betrouwbare informatie, omdat de standen toen, zeker in de jaren twintig van de twintigste eeuw en in het zuiden van Nederland grotendeels ook nog dertig jaar later, rechtstreeks konden worden opgetekend bij inbedrijfs zijnde molens. Van het mogelijk opnieuw "uitvinden" van tradities door vrijwillige molenaars kan toen nog geen sprake zijn geweest.

Behalve de foto's reproduceren we hier ook het aangepaste kaartje van het verspreidingsgebied van de afwijkende, Zuidnederlandse rouwstand; een stand die net zoals in de Gildebrief als "Stand B" wordt aangeduid, terwijl we de algemene rouwstand met "Stand A"

Afb. 1 tot en met 4. De verschillende wiekstanden en hun betekenis, zoals weergegeven in "De Katholieke Illustratie" van 1923. De foto's zijn van de molen "Zeldenrust" in Hooge Zwaluwe (NB).

aangeven. De aanpassing van het kaartje heeft erin bestaan, dat het verspreidingsgebied van stand B in oostelijke, maar vooral in zuidelijke richting kon worden uitgebreid. Tevens vonden we nog een extra bevestiging van het voorkomen van stand B in het gebied ten oosten van Eindhoven. Die ruimere grenzen konden worden getrokken op grond van de volgende, niet eerder genoemde argumenten:

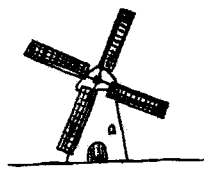
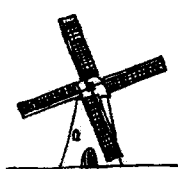
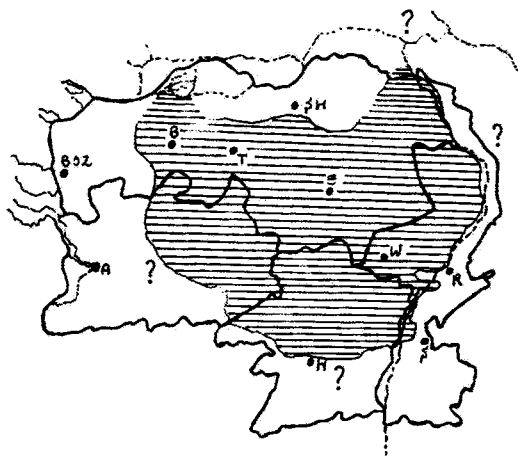
- molenaarszoon A. van Asten laat in het heemkundig periodiek "Heemkronyk" een oud-molenaarsknecht aan het woord over de omstreeks 1920 gepraktiseerde wiekstanden op de nu nog bestaande bergmolen te Heeze³. De datering is tamelijk nauwkeurig, omdat die kan worden gekoppeld aan het overlijden

Op den bil. (Zie het artikel op deze bladzijde.)

- van Van Asten senior in 1922. En de omschrijving van de standen is betrouwbaar, omdat er schetsjes bij worden geleverd en bij stand B wordt vermeld: "De benedenwiek iets naar links, maar toch binnen handbereik". De rouwstand in Heeze was dus stand B. Stand A was hier - net zoals op veel andere plaatsen in Noord-Brabant waar stand B de rouwstand was - de stand die aangaf: er wordt gescherpt, ofwel: "Op de bil" (zie ook de historische foto's uit Hooge Zwaluwe).
- Het woordenboek van de Limburgse dialecten uit 1991 geeft informatie over de wiek-

standen in zowel Belgisch als Nederlands Limburg⁴. Van de Noordbrabantse tegenhanger van dit woordenboek toonden we in het Gildebriefartikel al aan, dat de informatie over wiekstanden daarin onbetrouwbaar is. Voor de Limburgse variant lijkt de twijfel veel minder groot, ook al is er voor het onderzoek kennelijk van dezelfde vragenlijsten gebruik gemaakt als in Noord-Brabant. De stand "vóór het midden" wordt in het Limburgse dialectwoordenboek door middel van een schets aangegeven als stand B, en deze stand wordt door een vijftiental respondenten zonder uitzondering benoemd als rouwstand. De uitersten van het gebied, waar stand B de rouwstand genoemd wordt, zijn de plaatsen: Gennep, Leunen, Susteren, Einighausen, Lummen en Paal. Daarmee kan het gebied van vóórkomen van stand B naar het zuidoosten dus worden

STAND A =

STAND B =

Afb. 5. Het vermoedelijke gebied van voorkomen van stand B als rouwstand in de Nederlandse provincies Noord-Brabant en Limburg en de Belgische provincies Brabant en Limburg. Stand A was, althans in Nederland, de meer gebruikelijke rouwstand. De letters zijn de beginletters van de namen van steden in het betreffende gebied.

uitgebreid tot in Belgisch Limburg en binnen Nederland in oostelijke richting incidenteel tot plaatsen ten oosten van de Maas.

- Oudere informatie betreffende de rouwstand in de Belgische Kempen/provincie Antwerpen is afkomstig van Jozef Cornelissen en dateert uit de jaren dertig. In het tijdschrift "Eigen Volk" uit 1930 schrijft hij: "Als de roeden bijna in 't kruis staan, maar wat schuins geplaatst zijn, zoodat een wiek bijna den grond raakt, dan is de molen in den rouw wegens sterfgeval in 't gezin van den maalder." Dat met deze stand de "komende" stand bedoeld wordt, blijkt uit de beschrijving door Cornelissen van die andere, gespiegelde stand (ook hier met de betekenis: "Op de beel"), waarvan hij aangeeft dat dan "de onderste wiek onopgezeild een voet of twee voorbij een denkbeeldige loodlijn ..." staat⁵. Men kan zich nog wel afvragen, of met "wat schuins" en "een voet of twee voorbij" ook de posities zijn bedoeld, die wij hierboven als A en B hebben aangeduid en die precies het midden hielden tussen de rechtstand en de overkruispositie. Theoretisch is het denkbaar, dat de hoek tussen rechtstand en overkruis niet in tweeën maar in drieën werd verdeeld, waardoor een groter aantal verschillende gebeurtenissen kon wor-

den uitgedrukt. We achten dit op praktische gronden echter weinig waarschijnlijk (wie ziet en begrijpt het verschil dan nog?) en identificeren de rouwstand in de Antwerpse Kempen daarom vooralsnog als stand B.

- Stand B als rouwstand blijkt daarenboven onmiskenbaar uit tekeningen van de molen van Ravels (een dorp onmiddellijk ten zuiden van de landsgrens tussen Nederland en België, onder Tilburg), die zijn opgenomen in een tweede artikel van de hand van Cornelissen en dat dateert uit 1939⁶. De schrijver en zijn medeauteur merken daarbij enerzijds op, dat de benamingen (het artikel gaat over molentermen) in de provincie Antwerpen bijna overal dezelfde zijn, maar dat zij in menig opzicht verschillen van de Westvlaamse; en anderzijds bij de "Standen van den windmolen" dat de betekenis van die standen niet overal dezelfde is. In hoeverre stand B als rouwstand kenmerkend is geweest voor de gehele provincie Antwerpen moeten we dus in het midden laten, maar dat het er de overheersende stand is geweest, kunnen we uit de tekst en afbeeldingen bij Cornelissen veilig afleiden.

- In de algemene Belgische molenliteratuur (bijvoorbeeld de boeken van Ronse en Bauters) krijgt het thema van de wiekstanden - en dit in tegenstelling met de Nederlandse publicaties (de boeken waarnaar in het begin van deze bijdrage verwezen werd en ook de boeken van Visser en van Stokhuyzen) - maar nauwelijks aandacht. De gedachte dringt zich op, dat het gebruik van wiekstanden om informatie over te brengen buiten de noordelijke grensstreken in België altijd veel minder algemeen is geweest dan in Nederland. We hebben echter ook directe aanwijzingen, dat stand B als rouwstand niet veel verder naar het zuiden is voorgekomen, dan nu op ons kaartje is aangegeven: van het gebied ten westen van Brussel in de Belgische provincie Brabant is immers bekend, dat omstreeks 1928 stand A daar de rouwstand (en tevens de scherpstand) was⁷.

De conclusie is, dat rouwstand B behalve in de Nederlandse provincies Noord-Brabant en Limburg dus ook moet zijn voorgekomen in aansluitende gebieden van de Belgische provincies Limburg en Antwerpen. Zijn we inmiddels tamelijk zeker van de noordelijke en westelijke grenzen van het verspreidingsgebied, zoals die getekend zijn op Noordbrabants gebied, van het precieze verloop van de oostelijke en zuidelijke grenzen weten we - vanwege het beperkte aantal bronnen uit die regio's - veel minder. De vraagtekens op het kaartje moeten daar dan ook letterlijk worden genomen. Mogelijk dat lezers van dit blad ons opnieuw verder kunnen helpen door over die gebieden (of gebieden elders in Nederland en België) nadere informatie te verschaffen.

Dat het door ons geschetste beeld niet definitief hoeft te zijn, wordt in ieder geval gesuggereerd door Visser et al., die aangaven dat stand B ook de rouwstand in

Friesland en de Achterhoek is geweest⁸, en door de mening van sommigen - tot dusver echter onbeargumenteerd - dat over de oostelijke landsgrens heen in het Niederrheingebied mogelijk ook stand B als rouwstand heeft gegolden. Wat betreft Friesland heeft Bicker Caarten⁹ die afwijkende rouwstand overigens met klem ontkend, mogelijk daarmee reagerend op Visser et al. Niettemin haalde Wijnja de mogelijkheid voor incidentele plaatsen in Friesland recentelijk toch weer nadrukkelijk naar voren¹⁰

Een aantal aspecten betreffende het rouwen van molens in de beschreven regio's, bijvoorbeeld hoe lang de periode van rouw duurde en of de molen met het wienkruis in onbestemde richting, dan wel gericht op sterfhuis, kerk of kerkhof in de rouwstand werd geplaatst, hebben we niet kunnen behandelen. Zowel periodes van enkele dagen (tot aan de begrafenis), van zes weken als van een jaar en zes weken lijken te zijn voorgekomen, evenals alle genoemde varianten van de positie van het wienkruis. Door een gebrek aan gegevens kunnen we er geen algemene uitspraken over doen. Dat geldt ook voor een mogelijk diepere betekenis van de wienstanden A en B, welke door sommigen wel ontleend wordt aan het overheersende geloof in een bepaalde streek: stand A (voorbij de rechtstand) zou symboliseren dat ook het leven voorbij is, terwijl stand B (waarbij de roede "komend" staat) zou wijzen op het leven na de dood dat juist aanstaande is. De eerste visie zou daarbij kenmerkend zijn geweest voor de protestantse geloofsopvatting en de tweede visie voor de katholieke. Duidelijk is evenwel, dat de grenzen van de gebieden A en B, zoals wij die hebben weergegeven niet zonder meer corresponderen met die geloofsgrenzen.

Summary

Again the mourning in the south of The Netherlands and the north of Belgium

Different customs were in use regarding the mourning of the sails. Moving the sails in the normal turning direction from the vertical position was most widely used and called position A. In parts of Noord-Brabant and Limburg the sails were turned in opposite direction and called position B. The publication mentioned in note 1 describes the area of Noord-Brabant where this opposite direction was customary. In the mentioned publication some shortcomings were printed and some pictures missing. Also some reactions were received about the publication and additional literature is discovered which substantially increased the area of opposite use. A corrected map is presented which is based on new discovered material. The northern- and western

Noten

1. Scheirs, J. Over de rouwstand in Noord-Brabant. *Gildebrief* (verenigingsblad van het Gilde van Vrijwillige Molenaars), (2002). 21 nr.2, pp. 13-16.
2. Bicker Caarten, A. *De molen in ons volksleven*. (Leiden 1958), pp. 120 e.v.
Visser, C., Ten Bruggencate, A. en Schregardus, J. *Onze Hollandsche molen. Bijdragen tot de kennis en de geschiedenis van de windmolens in Nederland. Tweede reeks*. (Amsterdam 1929). pp. 21 e.v.
3. Van Asten, A.F.N. De molen in Heeze. *Heemkronyk* (uitgave van de heemkundige kring "De Heerlijkheid Heeze - Leende - Zesgehuchten"), (1983). 22, pp. 90-95, 142-145.
4. Van de Wijngaard, H.H.A. en Cromptvoets, A. *Woordenboek van de Limburgse dialecten. II: Niet-agrarische vakterminologieën. Aflevering 3: Molenaar*. (Assen/Maastricht 1991) pp. 2-3.
5. Cornelissen, J. Iets over de folklore der ambachten. De molenaars. *Eigen Volk* (1930). 2, pp. 201-202.
6. Cornelissen, J. en Van Hal, P. Molentermen. *Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore*, (1939). 2, nr. 4 pp. 1-37.
7. De Vis, H. De folklore van de windmolens. *Eigen Schoon & De Brabander*, (1928). 11, pp. 1-21.
8. Visser, Ten Bruggencate en Schregardus (1929), pp. 24-25.
9. Bicker Caarten (1958), p. 130.
10. Wijnja, G.D. Strijd voor het behoud van de molens in het Friese landschap. In: *Friese molens*. (Leeuwarden 1995), pp. 75-124. Verwijzingen naar de rouwstand op p. 117.

boundaries are much more accurate than the eastern and southern boundaries due to fewer resources. Visser et al. states (see note 8) that in Friesland and the Achterhoek position B was customary too, but Bicker Caarten denies this strongly. Even crossing the eastern border to the Niederrheinarea - until now without arguments. No information about the mourning period is known as well as the horizontal direction of the mill during this period. The positions A and B may have had a religious meaning. Position A may have meant, that life was finished (Protestant) and position B, that life after death exists (Catholic).